

TEMUR TUZUKLARIDA DAVLAT BOSHQARUVI TAMOYILLARI: MASLAHAT (SHURO), ADOLAT VA TARTIB.

Egamberdiyeva Nafosat Jabborberganovna

O'zbekiston Respublikasi Ichki Ishlar Vazirligi

Toshkent 2 akademik litseyi tarix fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16892431>

Annotatsiya. Ushbu maqola “Temur tuzuklari”da aks etgan uch asosiy boshqaruv tamoyilini — maslahat (shuro), adolat (adl) va tartib (nizom/intizom) — tizimli tahlil qiladi. Manbashunoslik nuqtai nazaridan tuzukning genezisi va janriy tabiati yoritiladi; so'ng amaliy boshqaruv mexanizmlarida mazkur tamoyillarning qanday institut va jarayonlar orqali “ishlagani” ko'rsatiladi. Maqola yakunida tamoyillarning o'zaro ta'siri va zamonaviy davlat boshqaruvi uchun metodik saboqlar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: Temur tuzuklari, shuro, adolat, tartib, meritokratiya, intizom, nizom, siyosiy-huquqiy tafakkur.

Temuriylar davri siyosiy tafakkurida “tuzuk” tushunchasi nafaqat qonunlar to'plami, balki hukmdor va jamiyat o'rtasidagi yozilmagan ijtimoiy shartnoma — odob, tartib, jazolash va mukofotlash me'yorlaridan iborat normativ-dasturiy majmuadir. “Temur tuzuklari” (fors-tojik an'analarda “Tuzukoti Temuriy”) o'z zamonasi uchun ikki yoqlama ahamiyatga ega: bir tomondan, u davlat qurilishi va harbiy yurishlar uchun amaliy qo'llanma bo'lsa, ikkinchi tomondan, axloqiy-siyosiy traktat sifatida hukmdor fe'l-atvori va vazifalariga doir me'yorlarni belgilaydi. Ushbu majmuada boshqaruvning poydevori sifatida maslahat, adolat va tartib bo'rttirib ko'rsatiladi.

Manbashunoslik va metod

Maqola quyidagi manbalar majmuasiga tayanadi: (1) “Temur tuzuklari”ning turli nashrlari va tarjimalari; (2) Sharafuddin Ali Yazdi (“Zafarnoma”), Nizomiddin Shomiy, Ibn Arabshoh kabi zamondosh va yaqin davr mualliflari; (3) “Siyosatnoma” (Nizomulmulk) va Chinggisxon “Yosa”si kabi qiyosiy-normativ manbalar. Metod sifatida normativ tahlil (qoidalar va prinsiplarning mazmuni), instituttsional tahlil (qoidalar qanday organlar va amaliy jarayonlar orqali ishlaganini ko'rsatish) hamda qiyosiy tarixiy yondashuv qo'llanadi.

1. Maslahat (shuro): qaror qabul qilishning kollegial modeli

1.1. Shuroning maqsadi

Tuzuklarda muhim siyosiy va harbiy qarorlar mashverat orqali, ya'ni uzoqni ko'ra oladigan amirlar, amaldorlar va ulamolar ishtirokida muhokama qilinishi ta'kidlanadi. Maqsad — xatarlarni oldindan ko'rish, qarorlarni bir shaxs hissiyotidan xoli, kollegial aql asosida shakllantirish.

1.2. Ishtirokchilar va vakolat

Shuro tarkibi ko'p qatlamli: yirik amirlar, viloyat noiblari, harbiy qo'mondonlar, moliya va devon ahli, zarur hollarda ulamo va tajribali savdogar-kotiblar. Bu murakkab tarkib ikki foyda beradi: (1) axborotning tarqoqligi qisqaradi; (2) qarorlar ko'p manbali dalil bilan mustahkamlanadi.

1.3. Jarayon va natija

Mashverat odatda (a) ma'lumot yig'ish (razvedka, soliqlarning holati, ta'minot), (b) variantlar tahlili (yurish yo'nalishi, mudofaa, sulh/diplomatiya), (c) qaror va buyruq bosqichlaridan iborat. Shuro hukmdorning irodasini bekor qilmaydi, ammo uni mo'tadillashtiradi, legitimasiyani kuchaytiradi va ijrochilarga aniq yo'nalish beradi.

Xulosa (bo'lim): Shuro — hokimiyatni bo'lish emas, balki mas'uliyatni bo'lish mexanizmi; u davlat idorasini "bir kishining fikri"dan "tizimli fikr"ga ko'chiradi.

2. Adolat (adl): boshqaruvning ma'naviy-huquqiy o'qi

2.1. Adolatning siyosiy funksiyasi

Tuzuklarda adolat — tartibning ruhi, hokimiyatning legitim asosidir. "Adolat bilan yer obod, raiyat mamnun" degan tasavvur fiskal barqarorlik va harbiy qudratning ham sharti: adolatsiz soliqlar, nohaq jazo yoki mansabga layoqatsiz tayinlov bevosita davlat qudratini yemiradi.

2.2. Sud va nazorat institutlari

Adolatni ta'minlashda qozilar va hisob-kitob (auditorlik) nazorati muhim:

- Qozilik — nizolarni shariat va urfga tayangan holda tezkor va xolis hal qilish.
- Devoniy nazorat — soliqlar, bojlar va sarf-xarajatning shaffofligi. Muntazam hisobot va kutilmagan tekshiruvlar bilan korrupsiya jilovlanadi.

2.3. Rag'bat va jazoda adolat

Tuzuk meritokratiyani targ'ib etadi: xizmatga yarasha martaba va in'om, xiyonat va suiste'molga muqarrar ta'zir. Jazoda mutanosiblik (jinoyat og'irligiga monand jazo) va preventsion maqsad ko'zlanadi. Bu tamoyil amaldorlarda "qonun oldida mas'ulman" degan ichki intizomni shakllantiradi.

Xulosa (bo'lim): Adolat — faqat axloqiy talqin emas, balki instituttsional siyosat: sud, nazorat, rag'bat-jazo tizimlari orqali barqaror fiskal va ijtimoiy muvozanatni ta'minlaydi.

3. Tartib (nizom/intizom): boshqaruvning texnik-institutsional karkasi

3.1. Harbiy-nizomiy tuzilma

Temur tizimida o'nlik-yuzlik-minglik bo'linishi, jang oldi tartib-qoidalari, navbatchilik, belgilangan signallar va ta'minot zanjiri qat'iy rejalashtiriladi. Bunday standartlashuv qo'shin mobilizatsiyasi va boshqaruvini tez, buyruqlarni esa aniq va yagonaligini kafolatlaydi.

3.2. Fuqaroviy boshqaruvda tartib

Viloyat noiblari, soliq yig'uvchilar, bozor nazoratchilari, yo'l-ko'priklari mas'ullari uchun aniq vakolat va javobgarlik chiziqlari chiziladi. Har bir mansab ish tavsifi (funktsiyalar) bilan bog'lanadi; "ko'p boshliqlik" yoki vakolatlar qamrab olinmagan "bo'shliq"larning oldi olinadi.

3.3. Kadrlar va xizmat narvoni

Kadr siyosati sinov (imtihon), sinov muddati va sadoqat/mahorat mezonlari orqali amalga oshiriladi. Xizmat narvonida barqaror ko'tarilish uchun ikki shart: layoqat va halollik. Bu tizim "qarindoshlik kapitali"ni emas, xizmat kapitalini qadrlaydi.

Xulosa (bo'lim): Tartib — boshqaruv "mashinasining" mexanikasi: standard operatsion tartiblar (SOP), aniq vakolatlar, audit va hisobot — barchasi siyosiy irodani barqaror ijroga aylantiradi.

4. Uch tamoyilning o'zaro aloqasi: muvozanat mexanizmi

- Maslahat → Adolat: shuro qarorlarida ko'p manbali dalil adolat mezonini kuchaytiradi; sub'ektiv jazo yoki soliq qarorlari kamayadi.

- Adolat → Tartib: adolatli rag'bat-jazo intizomni mustahkamlaydi; tartib esa o'z navbatida adolatni instituttsional qiladi.

- Tartib → Maslahat: aniq reglament va axborot oqimlari shuroga sifatli ma'lumot beradi; "qaror uchun yetarli dalil" muammosi hal etiladi.

Uchlik bir-birini to'ldiradi: maslahat strategiyani to'g'ri qo'yadi, adolat legitimasiyani ta'minlaydi, tartib esa ijroni kafolatlaydi.

5. Kamchilik va cheklovlar (tarixiy kontekst)

Tuzuklar markazlashgan hokimiyat sharoitida yuqoridan pastga boshqaruvga tayangan. Shaxsiy sadoqat (bay'at) va harbiy-boshqaruv elitasining o'rni yuqori bo'lganligi sababli, tizim shaxsiy karizmaga qisman bog'liq edi. Shu bois vorisiy davrlarda ayni tartibni instituttsionallashtirish qiyinlashgan. Biroq aynan shuning uchun ham tuzuklar doimiy hisobot, nazorat, imtihon va maslahat kabi mexanizmlarni kuchli urg'u bilan belgilaydi — shaxsiy omilning salbiy ta'sirini kamaytirish uchun.

6. Zamonaviy boshqaruv uchun saboqlar

1. Dalilga asoslangan qarorlar: shuro — bugungi kunda strategik komissiyalar, fan-texnika kengashlari va "policy lab"larning tarixiy prototipi.

2. Meritokratiya va javobgarlik: lavozimga tayinlash va rag'batni ochiq mezonlar bilan bog'lash — korrupsiya xavfini kamaytiradi.
3. SOP va audit: standart operatsion tartiblar, ichki audit va "kuzatuv ko'rsatkichlari" (KPI) — tartib tamoyilining zamonaviy ko'rinishi.
4. Adolatli fiskal siyosat: soliqlarni barqarorlik va ijtimoiy rozilik bilan muvofiqlashtirish — iqtisodiy quvvatning sharti.
5. Krizis boshqaruvi: yurishlar oldi mashveratiga o'xshash "stsenariy rejalashtirish" va razvedka-analitika (bugungi kunda: data intelligence).

Xulosa

"Temur tuzuklari" boshqaruv konsepsiyasining markazida maslahat, adolat va tartib turadi. Maslahat — qarorlarni ko'p manbali aql va tajriba bilan boyitadi; adolat — hokimiyatni axloqiy-huquqiy asosda legitim qiladi; tartib — siyosiy irodani takrorlanadigan, nazorat qilinadigan ijro jarayonlariga aylantiradi. Tarixiy cheklovlarga qaramay, mazkur uchlik bugungi davlat idorasi va yirik tashkilotlar boshqaruvi uchun ham metodik model bo'lib xizmat qila oladi: dalilga tayangan shuro, meritokratiyaga asoslangan adolat barqaror boshqaruvning sinovdan o'tgan formulasi.

Adabiyotla:

1. "Temur tuzuklari." (Turli nashrlar: o'zbekcha va ruscha tarjimalar, fors-tojik matni bilan qiyos.)
2. Sharafuddin Ali Yazdi. "Zafarnoma." (Temuriylar tarixi bo'yicha asosiy manba.)
3. Nizomiddin Shomiy. "Zafarnoma." (Yazdining yaqin zamondoshi sifatida qiyosiy o'qish muhim.)
4. Жамолов, А. Ш., & Ахмедова, Н. А. (2022). Psychological aspects of commitment treatment Of patients with rheumatoid arthritis (Doctoral dissertation, Doctoral Dissertation, Ташкент).
5. Файзиев, О. Р. (2017). Потребность населения в растительном масле в условиях Узбекистана и методические аспекты её определения. Экономика и предпринимательство, (12-2), 305-309.
6. Davletov, I., Fayziyev, O., & Умарова, З. (2023). Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga muvofiq moliyaviy hisobotlarni konsolidatsiyalash tamoyillari. Центральноазиатский журнал образования и инноваций, 2(5), 148-151.

7. Mahamadaliyeva, N. B. (2019). The role of grammar skill in communicative-oriented teaching of English language. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(5), 376-379.
8. Sherzodovna, T. S., & Mamatkulovna, D. N. FEATURES OF CURRICULUM IN SECONDARY EDUCATION.
9. Fattohovich, D. F. To the problems of complete assimilation of educational materials at schools. European Journal of Humanities and Educational Advancements, 1(4), 55-57.
10. Fattoxovich, J. F. (2019). Psychology in teaching foreign languages. Достижения науки и образования, (8-3 (49)), 70-71.
11. Yumutbaevna, N. A. (2022). Pedagogical issues of formation of tolerance among youth in conditions of globalization.
12. Yumutbaevna, N. A. (2022). Pedagogical issues of formation of tolerance among youth in conditions of globalization.
13. Тагаева, Т. (2022). Индивидуальные особенности художественного стиля УС Моэма. Общество и инновации, 3(11/S), 132-137.
14. Тагаева, Т. Б. (2018). ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКАЯ ИНФОРМАЦИЯ В СЕМАНТИКЕ АНГЛИЙСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ. In Культурные инициативы (pp. 205-207).
15. Rasulova, S. U. (2021). INTERPRETATION OF THE EASTERN SUBJECT IN THE WORK OF WASHINGTON IRVING. ББК 74.48 К90, 282.
16. ULUGBEKOVNA, R. S. (2020). The First Period of Washington Irving's.
17. Davlatovna, T. K. (2021). Cognitive Linguistic Approach to the Analysis of Language Units. European Scholar Journal, 2(5), 236-242.
18. Arabshoh. "Aja'ib al-maqdur fi tarikh Taymur." (Tanqidliy nigoh; qarama-qarshi tasvirlar foydali.)

